

УДК 371.4:37.02

DOI 10.31652/2415-7872-2020-62-58-63

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ ГУМАНІТАРНОЇ ГІМНАЗІЇ У ПРОЦЕСІ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ

В. В. Воронєцька

У статті на основі аналізу психолого-педагогічної літератури обґрунтовуються особливості та засади життєдіяльності співтовариств дітей і дорослих у сучасній школі. Визначено ціннісні орієнтації, цілі та завдання загальношкільного, навчально-пізнавального, наукового співтовариств, співтовариства класних друзів. Розглядаються позитивні аспекти життєдіяльності таких співтовариств як для особистості, так і для колективу. Особлива увага звертається на спрямованість діяльності таких співтовариств на розкриття творчого потенціалу особистості школяра. Запропонована модель розвитку творчого потенціалу особистості у вигляді «спіралі», витками якої виступають такі напрями діяльності школярів: «Я роздумую про Світ і про Себе», «Я творю Світ», «Я розумію Себе й Інших», «Я творю Себе сам». Визначено педагогічні умови реалізації запропонованої моделі розвитку творчого потенціалу школярів.

Ключові слова: творчий потенціал, учні гуманітарної гімназії, розвиток, модель, педагогічні умови.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL OF HUMANITARIAN GYMNASIUM STUDENTS IN THE PROCESS OF EXTRACURRICULAR WORK

V. Voronetska

The article, based on the analysis of psychological and pedagogical literature, substantiates the features and principles of life of communities of children and adults in the modern school. The value orientations, goals and tasks of the school, educational and cognitive, scientific communities and the community of classmates are determined. Positive aspects of life of such communities both for a personality and a collective are considered. Particular attention is paid to the focus of such communities on the disclosure of the creative potential of a student's personality. The model of the development of creative potential of a person is in the form of "a spiral" which turns represent such directions of students' activities as "I think of the World and of Myself", "I create the World", "I understand Myself and Others", "I create Myself". The pedagogical conditions of realization of the offered model of the development students' creative potential are defined.

Keywords: creative potential, students of a humanitarian gymnasium, development, a model, pedagogical conditions.

Продуктивною основою для обґрунтування шляхів розвитку творчого потенціалу особистості учня в сучасній школі є праці, що розкривають теоретичні основи колективного творчого виховання (І. Іванов, М. Казакіна, О. Газман, В. Караковський, М. Красовицький та ін.), різні аспекти колективної пізнавальної діяльності (М. Виноградова, Х. Лійметс, І. Котова, І. Первін та ін.), духовно-морального й емоційно-ціннісного виховання в колективі (З. Васильєва, М. Казакіна, Т. Конникова, О. Лішин та ін.), соціалізації (М. Кордонський, М. Кожарінов, А. Мудрик та ін.), творчої діяльності (В. Андрєєв, В. Моляко, С. Поляков, В. Шубінський та ін.).

У вітчизняній педагогіці існує традиція дослідження впливу тих або інших аспектів колективного життя на особистість. У руслі цього дослідницького напрямку було запропоновано і розроблено чимало продуктивних ідей. У загальному вигляді вони зводилися до того, що колектив впливає на різні сторони особистості неоднаково, цей вплив може бути як позитивним, так і негативним [2; 5; 6; 8; 9]. Колектив розвиває і збагачує природні задатки дитини [1], формує соціально необхідні якості – колективізм, працьовитість, відповідальність [7; 13], впливає на моральність підростаючої людини [1; 4], дисциплінує школяра, привчає його до виконання вимог суспільства [6; 7], розвиває індивідуальні інтереси, самостійність, креативність [9;11;15], забезпечує можливість соціально корисного самоствердження, стимулює до побудови індивідуального життєвого плану [4; 6], сприяє вдосконаленню інтересу до творчості і усвідомленню себе як особистості, залучає школяра до певного рівня громадської культури, розвиває творчу індивідуальність [2; 3].

Аналіз досліджень [5; 7; 11; 13; 14], в яких висвітлюються питання виховання в колективі, показав, що такий спосіб цілеспрямованого впливу на особистість має потенціал, необхідний для освоєння і побудови дитиною досвіду творчого життя, що складається з сукупності різних компонентів.

Разом з тим залишаються недостатньо з'ясованими педагогічні умови використання виховного потенціалу учнівського колективу у розвитку творчої індивідуальності учнів сучасної школи.

Мета нашої статті полягає у визначенні педагогічних умов розвитку творчого потенціалу учнів гуманітарної гімназії у процесі позакласної роботи.

Життєдіяльність виховного колективу як наукова категорія і об'єктивна реальність, що стоїть за нею, – складне, багатогранне соціальне і психолого-педагогічне явище, яке акумулює в собі діяльність і спілкування, об'єктивні і суб'єктивні стосунки, духовно-моральний потенціал колективу і особистості [4]. В той же час життєдіяльність колективу передбачає широкий життєвий контекст ситуацій, обставин, подій. За умов таких особливостей, колективна життєдіяльність здатна виступати джерелом морального формування особистості, у тому числі її громадсько значущих ціннісних орієнтацій, творчого спрямування індивідуальності. В результаті взаємодії компонентів життєдіяльності як цілісності утворюються її нові якості, які знаходять вираження в моральному становленні особистості і в поступальній ході – розвитку колективу як єдиному процесі.

Зупинимося детальніше на тому, що ми розуміємо під співтовариством дітей і дорослих. Спираючись на визначення понять «колектив», «об'єднання», «спільність», можна вважати, що *творче співтовариство дітей і дорослих* – це добровільне об'єднання учнів, їх батьків, педагогів, інших дорослих на основі їх загальної ціннісно-сислової особистісної спрямованості, взаємного прийняття, взаєморозуміння, внутрішнього налаштування учасників один на одного, прагнення творчо вирішити певні проблеми, що є для них особистісно-значущими. Життєдіяльність співтовариства породжує різні прояви досвіду творчого життя: світобачення, норми, цінності, сенси спілкування і взаємодії, програму творчого життя.

Ознаками діяльності співтовариства є: взаємне прийняття, взаєморозуміння, внутрішня налаштованість один на одного, акумулювання в життєдіяльності спільних цілей і дій, щирого спілкування, зацікавлених відносин, широкий життєвий контекст ситуацій, обставин, подій [6]. Особливості життєдіяльності співтовариства обумовлюють здатність його виступати джерелом освоєння і збагачення досвіду творчого життя школярів, формування їх творчого потенціалу. Завдяки творчій участі в життєдіяльності співтовариства особистість стає «автором» свого світобачення, ціннісно-моральної спрямованості, емоційно-вольових проявів, соціально-громадської поведінки, перетворювальної діяльності, тобто набуває досвіду творчого життя.

Творче співтовариство дітей і дорослих в освітній установі – це педагогічно організоване об'єднання. Організаційними засадами життєдіяльності співтовариства виступають:

1. Наявність педагога-лідера, що здатен захопити дітей та інших дорослих спільною метою, інтересами, ідеєю творчого способу життя; володіє педагогічним механізмом створення умов для розвитку творчої індивідуальності в співтоваристві дітей і дорослих; прагне до індивідуалізації – спрямованості всієї роботи на розвиток потенціалу конкретного учня; спирається на демократичний стиль відносин, суб'єкт-суб'єктні стосунки; має педагогічну програму життєдіяльності співтовариства, засновану на ідеях моральності і творчості; займає педагогічну позицію «навчаючи – виховувати, виховуючи – навчати»; вміє залучати до освітнього процесу інших дорослих і співпрацювати з ними.

2. Наявність групи дітей, які готові об'єднатися навколо педагога-лідера для вирішення особистісно значущих і соціально значущих проблем; намагаються керуватися виробленими разом з дорослими нормами і правилами взаємодії на основі моральності і творчості, самі ініціативні і відповідальні при вибудовуванні програми життєдіяльності співтовариства і свого життя.

3. Наявність дорослих (це можуть бути батьки, представники установ науки, культури, ЗВО, фахівці з адміністрації міста), що приймають цінності і цілі освітньої програми школи, завдання посилення виховного потенціалу освіти, беруть участь у життєдіяльності співтовариства на постійній або тимчасовій основі.

4. Діти і дорослі, об'єднані творчим способом життя: загальними цінностями, життєвими сенсами й інтересами; багатогранними, гуманними стосунками, атмосферою довіри, доброзичливості, комфортності для кожного; творчою, цікавою, різноманітною, взаємопов'язаною навчальною і позакласною діяльністю; самодіяльною організацією життєдіяльності, коли на кожному з етапів освітнього процесу учень реалізує свою творчу позицію – від задумки змісту діяльності до оцінки її результатів, у тому числі особистої участі; багатством контактів, взаємодією з різними людьми і співтовариствами дітей і дорослих – відкритістю свого співтовариства.

5. Співтовариство може мати своєрідну символіку: девіз, емблему, талісман, форму та ін.; свої органи самоврядування; традиції; «середовище існування» (постійне приміщення); літопис, газету, журнал, сторінку в Інтернеті, сайт.

Співтовариства дітей і дорослих у сучасній школі умовно можна назвати так: загальношкільне співтовариство, навчально-пізнавальне співтовариство класу, наукове співтовариство дітей і дорослих, співтовариство класних друзів, співтовариства за інтересами (наприклад, співтовариство любителів собак; співтовариство захоплених музикою; співтовариство спортсменів, співтовариство юних екологів, співтовариство туристів, співтовариство умільців hand-make та ін.), співтовариство групи продовженого дня, співтовариство учасників дитячого руху, співтовариство – різновікове громадське об'єднання, співтовариство сімейний шкільний клуб.

Види співтовариств розрізняються за параметрами: за об'єктивно існуючою базою створення; за ступенем обов'язковості-добровільності участі в них; ціннісно-сисловою спрямованістю їх учасників; цілями, змістом, формами діяльності і спілкування, способами організації життєдіяльності; а також за можливостями для засвоєння і збагачення дітьми і дорослими їх досвіду творчого життя – розвитку їх творчої індивідуальності [3].

Охарактеризуємо детальніше декілька співтовариств дітей і дорослих, створення яких у школі забезпечує творче самовизначення учнів, розвиток їх творчого потенціалу.

Загальношкільне співтовариство – це об'єднання всіх дітей і дорослих, педагогічно організовано включених в освітній процес. Проте це не проста сума всіх співтовариств школи. Це найбільш складне за структурою і змістом життєдіяльності співтовариство. Усвідомлення причетності школярів і педагогів до загальношкільного співтовариства, до його цінностей, цілей, почуття «Ми» тут виникає в його учасників у різних ситуаціях. Це відбувається, коли в колективну життєдіяльність (повсякденні справи, спілкування, свята, проекти, акції) включені всі без винятку учні і педагоги. Але може бути і так: коло учасників обмежується певною групою, наприклад: ступенем освіти (1-3, 5-7, 8-9, 10-11 кл.), учнями конкретної паралелі (першокласники, п'ятикласники). Загальношкільне співтовариство значно розширює простір освоєння і збагачення дітьми і дорослими досвіду творчого життя – створює нові умови для розвитку їх творчої індивідуальності [14].

Навчально-пізнавальне співтовариство класу як тип співтовариства найбільш поширене. Пізнавальне співтовариство може виникнути («зростати») на основі будь-якого класу. Ціннісно-сисловою спрямованістю учасників співтовариства визначається безпосередньо ними самими. Ці цінності співвідносяться згодом з цінностями освітньої програми. Тимчасовий простір життєдіяльності такого співтовариства складають уроки (обов'язкові для всіх) і позакласна робота, пов'язана з навчально-пізнавальною діяльністю (варіативна, залежно від індивідуальних особливостей учня). Педагогічне забезпечення організації життєдіяльності співтовариства на уроці багато в чому визначається навчальною програмою. Найчастіше уроки проводяться не традиційно, а у формі колективних творчих уроків, дискусій, як групова робота. У співтоваристві можуть бути своя навчальна рада або рада уроку, громадські консультанти з різних освітніх галузей, асистенти вчителя. Обов'язковий взаємозв'язок урочної і позаурочної діяльності відрізняється різноманіттям. Залежно від віку учнів використовуються різні форми діяльності: екскурсії, вікторини, пізнавальні ігри, інтелектуальний клуб, науково-дослідні групи, зв'язок з ЗВО та ін. Уроки і позакласна робота будуються за законами колективної творчої навчально-пізнавальної діяльності. Максимально використовуються можливості для освоєння і збагачення дітьми і дорослими досвіду творчого життя – розвитку їх творчої індивідуальності передусім у навчально-пізнавальній діяльності, а також інших видах діяльності, з нею пов'язаних.

Співтовариство класних друзів утворюється на основі групи учнів класу абсолютно на добровільних засадах. В його основі – певна ціннісно-сислова єдність учасників. Ці цінності співвідносяться згодом з цінностями всього класу (пізнавального співтовариства класу), цінностями освітньої програми. Програма колективної життєдіяльності співтовариства створюється самими її учасниками. У її змісті і зустрічі, і різні колективні творчі справи, і дискусії, і творчі проекти, і моделювання різних ситуацій. Кожному членові співтовариства забезпечена активна ініціативна позиція в спільній життєдіяльності, що обумовлюється вибором цінностей, висуненням цілей і завдань, визначенням засобів їх вирішення до реалізації задуманого і аналізу-оцінки виконаного. Перед кожним відкривається можливість для освоєння і збагачення свого досвіду творчого життя в повсякденному шкільному житті. Учні набувають досвіду самостійного творчого конструювання і реалізації програми власної життєдіяльності [3].

Основою правомірності запропонованої нами моделі «спіралі розвитку творчого потенціалу школяра» є психолого-педагогічні праці, в яких розкриваються ідеї людської суб'єктивності з позицій антропологічного підходу (Г. Балл, В. Зінченко, Є. Ісаєв, В. Слободчиков та ін.); педагогічні дослідження, в яких доведений взаємозв'язок розвитку особистості школяра і колективу (наукові школи М. Красовицького, Л. Сохань та ін.), необхідність взаємозв'язку навчальної і позанавчальної діяльності, навчання і виховання (В. Давидов, Я. Пономарьов та ін.); положення про зону актуального і найближчого розвитку дитини (Л. Виготський). Особливо виокремимо ті обґрунтовані науковцями теоретичні положення, що

підкреслюють необхідність цілісності педагогічно організованої життєдіяльності школяра в навчальній і позанавчальній діяльності.

Наявне в психолого-педагогічній науці теоретичне знання дозволяє нам дати загальну характеристику «спіралі формування творчого потенціалу учнів» як модельного уявлення про цілісний процес збагачення досвіду самостійної різнобічної соціально значущої діяльності, що має креативну основу. «Спіраль розвитку творчого потенціалу школярів» відображає педагогічно організовану єдність навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці і їх позаурочну життєдіяльність в школі і за її межами (установи додаткової освіти, сім'я, неформальні об'єднання), під час реалізації завдань якої відбувається інтенсивне становлення внутрішнього (екзистенційного) світу дитини, збагачення таких компонентів досвіду її творчого життя, як духовно-моральний, пізнавально-світоглядний, емоційно-вольовий.

«Спіраль розвитку творчого потенціалу учнів» діє на двох взаємопов'язаних рівнях – особистості і співтовариства-колективу. «Спіраль» на рівні особистості є головною, стрижневою для освоєння і побудови суб'єктом досвіду самостійної різнобічної соціально значущої діяльності, що має креативну основу; на рівні співтовариства – збагачує такий досвід конкретної людини. Рух дитини і співтовариства по витках «спіралі» відбувається в індивідуальному для них темпі, який вони самі визначають, використовуючи для цього механізми індивідуального і колективного ціннісного самовизначення, цілепокладання, планування, рефлексії. «Спіраль розвитку творчого потенціалу учня» складається з певної сукупності «витків»: «Я роздумую про світ і про себе», «Я творю світ», «Я розумію себе й інших», «Я творю себе сам». Ця сукупність є організаційно-змістовим циклом індивідуальної і колективної життєдіяльності педагогічно організованої соціальної спільноти. Це означає, що цикл містить усі основні стадії організації життєдіяльності людини і співтовариства, членом якого вона є, а саме: ціннісне самовизначення, цілепокладання, планування, реалізацію задуманого, аналіз виконаного, рефлексію, самовдосконалення, післядію.

Нагадаємо, що найважливішою умовою розвитку творчого потенціалу школяра ми вважаємо включення суб'єкта освіти в педагогічно організовану на основі гуманістичних цінностей громадянського суспільства життєдіяльність співтовариства дітей і дорослих. Організація цих співтовариств заснована на тих ідеях педагогічних досліджень про можливості колективної життєдіяльності, що забезпечують реалізацію актуальних виховних функцій сучасної освіти. Відомо, що така життєдіяльність має певні стадії колективної організаторської діяльності (І. Іванов, О. Газман, В. Караковський, М. Красовицький, А. Макаренко, С. Поляков, Л. Сохань, В. Сухомлинський). Більшість дослідників виокремлюють такі стадії, як попередня робота вихователів, колективне планування, колективна реалізація, колективний аналіз і оцінка, післядія. Ці стадії включені в зміст витків «спіралі».

Спираючись на теоретичний аналіз психолого-педагогічних праць названих нами авторів, проведений з позиції виявлення наявного наукового знання про створення умов для збагачення досвіду самостійної різнобічної соціально значущої діяльності суб'єктів освіти, можна визначити чотири взаємопов'язані витки «спіралі розвитку творчого потенціалу учня» і окреслити їх змістовне наповнення. Умовно ці «витки» назвемо так: «Я роздумую про Світ і про Себе», «Я творю Світ», «Я розумію Себе й Інших», «Я творю Себе сам». Їх змістовний сенс формулюється декількома формулами-тріадами, що відображають основні організуючі моменти життєдіяльності суб'єктів освіти. Змістовний сенс першого «витка» виражається формулою-тріадою «пізнання – осмислення – розуміння», другого – «цілепокладання – планування – реалізація», третього – «аналіз – оцінка – ставлення», четвертого – «самовдосконалення – післядія – саморефлексія». Зупинимось детальніше на змісті кожного «витка спіралі». Цей зміст визначений нами завдяки розвитку в тій чи іншій мірі ідей і теоретичних положень, у вже вказаних нами раніше психолого-педагогічних дослідженнях, які побудовані на ідеї спіральної повторюваності в педагогічному процесі стадій, фаз, а також досліджень про колективну життєдіяльність, про творчу діяльність.

Основний змістовний сенс першого витка «Я роздумую про світ і про себе» полягає в пізнанні – осмисленні – розумінні школярем цілісного різноманітного світу, що постає в єдності чотирьох «світів»: «Природи», «Культури», «Інших», «Себе самого». Тому на першому «витку» школяр намагається переважно вирішувати пізнавальні і ціннісно-світоглядні проблеми. При цьому він набуває досвіду пізнавальної діяльності, пов'язаної з осмисленням і розумінням (інтерпретацією) явищ, що відбуваються у світі, пошуком сенсу життя, шляхів ціннісного самовизначення, духовного планування, взаємодії з різними людьми під час обговорення найскладніших питань людського буття.

Основний змістовний сенс другого витка «Я творю світ» полягає в цілепокладанні на конкретний період життя (рік, чверть, місяць, урок, заняття, творча справа). Провідною групою проблем, які суб'єкти освіти вирішують на цьому витку, є вибудовування особистісної позиції щодо збагачення досвіду творчого життя, який проявляється: у вираженні своєї громадянської позиції; різноманітній діяльності на благо суспільства й іншої людини; освоєнні вмінь творчо перетворювати Світ, відстоювати і реалізовувати свої права, брати на себе певні обов'язки і відповідальність, взаємодіяти з різними людьми в практичній

діяльності; переживанні широкого спектру почуттів і емоцій – радості від процесу і результатів творення, подолання труднощів, що зустрічаються на шляху.

Провідною групою проблем, що вирішуються дитиною на третьому «витку» «Я розумію себе й інших», стають завдання, пов'язані з саморозумінням, розумінням Іншого, взаєморозумінням. Участь у вирішенні цих проблем сприяє відбору і побудові особистої системи життєвих цінностей, розвінчанню неправдивих цінностей і стереотипів соціальної поведінки, становленню адекватної самооцінки, виробленню вміння приймати і висловлювати критичні оцінки, бути одночасно принциповим і людяним.

Основний змістовий сенс четвертого витка «Я творю себе сам» полягає в тому, що дитина внаслідок освоєння досвіду творчого життя на попередніх витках (прийняття нових життєвих сенсів, відбору цінностей, формування ставлення до себе та інших) починає займатися самовдосконаленням, на якісно новому рівні включається в творче вирішення особистісно значущих для неї проблем: побудови громадянської позиції; набуття вмінь різноманітної діяльності на благо суспільства та іншої людини; оволодіння вміннями творчо перетворювати Світ, відстоювати і реалізовувати свої права, брати на себе певні обов'язки і відповідальність, взаємодіяти з різними людьми в практичній діяльності.

Названі витки «спіралі розвитку творчого потенціалу учнів» відображають цілісність кожного конкретного періоду життєдіяльності школярів. Тільки проходячи через усі витки «спіралі», вони привласнюють цілісний досвід творчого життя. Підкреслимо, що на кожному витку «спіралі» можливе збагачення всіх компонентів досвіду самостійної різнобічної соціально значущої діяльності, що має креативну основу. Проте, виходячи зі смислового змісту «витків», можна припустити, що кожен з них має неоднаковий потенціал для збагачення тих або інших конкретних компонентів досвіду творчого життя дитини. Той або інший «виток» відповідає за виникнення і зростання складових досвіду творчого життя як конкретного співтовариства-колективу, так і конкретної особистості. Так, перший виток «Я роздумую про світ і про себе» найбільш продуктивний для пізнавально-світоглядного, духовно-морального і творчо-перетворювального компонентів діяльності. Виток «Я творю світ» – передусім для соціально-громадянського, творчо-перетворювального й емоційно-вольового компонентів діяльності. Виток «Я розумію себе й інших» – для соціально-громадянського й емоційно-вольового компонентів. Виток «Я творю себе сам» – для творчо-перетворювального й емоційно-вольового компонентів.

Представлена модель «спіралі розвитку творчого потенціалу учнів» продуктивно може бути реалізована за таких педагогічних умов: включення школярів в організовану на основі гуманістичних цінностей життєдіяльність співтовариств дітей і дорослих; створення ситуацій соціального вибору, творчого самовизначення, успіху з метою побудови кожним учнем індивідуальної траєкторії життєтворчості; забезпечення можливості оволодіння школярами досвідом самостійної різнобічної соціально значущої діяльності, що має креативну основу.

Література

1. Газман О.С. Новые ценности образования: Содержание гуманистического образования / О.С. Газман, Н.Б. Крылова. – М.: Просвещение, 1995. – 123 с.
2. Галузяк В.М. Типологія базових моделей виховання / В.М. Галузяк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Вип. 7. Вінниця: Нілан ЛТД, 2002. – С. 94-102.
3. Єрмаков І.Г. Життєвий проект особистості: від теорії до практики: практично-орієнтовані посіб. / І.Г. Єрмаков, Д.О. Пузіков. з К.: Освіта України, 2007.
4. Казакина М.Г. Ценностные ориентации школьников их формирование в коллективе / М.Г. Казакина. – Л.: Изд-во ЛГПИ, 1989. – 83 с.
5. Коломинский Я.Л. Психология детского коллектива: система личных отношений. 2-е изд. доп. и перераб./ Я.Л. Коломинский. – Минск: Нар. асвета, 1984. – 239 с.
6. Красовицький М.Ю. Методика виховної роботи / М.Ю. Красовицький. – Київ.[б.в.], 1992. – 215 с.
7. Макаренко А.С. Методика виховної роботи / А.С. Макаренко. – К.: Радянська школа, 1990. – 366 с.
8. Мудрик А.В. Социальная педагогика / Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Академия, 1999. – 184 с.
9. Педагогическая теория коллектива / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Педагогика, 1979. – 240 с.
10. Поляков С.Д. Коллективное творческое воспитание: перезагрузка / С.Д. Поляков. – М.: Национальный книжный центр, ИФ «Сентябрь», 2016. – 176 с.
11. Рибалка В. Теорія розвитку особистості у колективі: За спадщиною А.С. Макаренка / В. Рибалка // Психолог. – 2005. – №28. – С. 31-35.
12. Сисоєва С.О., Поясок Т.Б. Психологія і педагогіка: підручник для студ. вищ. навч. закл. пед. профілю / С.О. Сисоєва, Т.Б. Поясок. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.
13. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива / В.А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.
14. Теорія і практика формування дитячого колективу / Авт.-укладачі О.В. Кулаченко, І.В. Молодушкіна. – Харків: Вид. група «Основа», 2012. – 125 с.
15. Холковська І.Л. Методика виховної роботи: Курс лекцій / І.Л.Холковська.– Вінниця: ТОВ Нілан ЛТД, 2016.– 192 с.

References

1. Hazman O.S. Новые tsennosti obrazovaniya: Soderzhanye humanystycheskoho obrazovaniya / O.S. Hazman, N.B. Khylova. – M.: Prosveshchenye, 1995. – 123 s.
2. Haluziak V.M. Typolohiia bazovykh modelei vykhovanniya / V.M. Haluziak // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu v imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: «Pedahohika i psykholohiia». Vyp. 7. Vinnytsia: Nilan LTD, 2002. – S. 94-102.
3. Yermakov I.H. Zhyttievyyi proekt osobystosti: vid teorii do praktyky: prakt.-zoriient. posib. / I.H. Yermakov, D.O. Puzikov. z K.: Osvita Ukrainy, 2007.
4. Kazakyna M.H. Tsennostnye oryentatsyy shkolnykov ykh formirovaniye v kollektive / M.H. Kazakyna. – L.: Yzd-vo LHPY, 1989. – 83 s.
5. Kolominskij Ya.L. Psihologiya detskogo kollektiva: sistema lichnyh otnoshenij. 2-e izd. dop. i pererab./ Ya.L. Kolominskij. – Minsk: Nar. asvyeta, 1984. – 239 s.
6. Krasovytskyi M.Yu. Metodyka vykhovnoi roboty / M.Yu. Krasovytskyi. – Kyiv.[b.v.], 1992. – 215 s.
7. Makarenko A.S. Metodyka vykhovnoi roboty / A.S. Makarenko. – K.: Radianska shkola, 1990. – 366 s.
8. Mudrik A.V. Socialnaya pedagogika / Pod red. V.A. Slastenina. – M.: Akademiya, 1999. – 184 s.
9. Pedagogicheskaya teoriya kollektiva / Pod red. A.V. Petrovskogo. – M.: Pedagogika, 1979. – 240 s.
10. Polyakov S.D. Kollektivnoe tvorcheskoe vospitanie: perezagruzka / S.D. Polyakov. – M.: Nacionalnyj knizhnyj centr, IF «Sentyabr», 2016. – 176 s.
11. Rybalka V. Teoriia rozvytku osobystosti u kolektyvi: Za spadshchynoiu A.S. Makarenka / V. Rybalka // Psykholoh. – 2005. – #28. – S. 31-35.
12. Sysoieva S.O., Poiasok T.B. Psykholohiia i pedahohika: pidruchnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl. ped. profilii / S.O. Sysoieva, T.B. Poiasok. – K.: Milenium, 2005. – 520 s.
13. Suhomlinskij V.A. Metodika vospitaniya kollektiva / V.A. Suhomlinskij. – M.: Prosveshenie, 1981. – 192 s.
14. Teoriia i praktyka formuvanniya dytiachoho kolektyvu / Avt.-ukladachi O.V. Kulachenko, I.V. Molodushkina. – Kharkiv: Vyd. hrupa «Osnova», 2012. – 125 s.
15. Kholkovska I.L. Metodyka vykhovnoi roboty: Kurs leksii / I.L. Kholkovska. – Vinnytsia: TOV Nilan LTD, 2016. – 192 s.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2020 р.

УДК 371.74:37.014.5

DOI 10.31652/2415-7872-2020-62-63-70

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ШКОЛЯРІВ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Л. В. Задорожна-Княгницька

orcid.org/0000-0001-9876-5797

У статті розкрито зміст поняття «громадянська позиція» як особистісного інтегрального утворення, що вміщує громадянську самосвідомість, почуття громадянської гідності, обов'язку, відповідальності, совісті та мужності. Акцентовано на регіональних чинниках формування громадянської позиції учнів та педагогів на українських територіях, безпосередньо наближених до військових дій, зокрема в Приазов'ї. Викладено результати анкетування школярів та педагогів 6 закладів загальної середньої освіти Маріуполя з метою виявлення рівня сформованості громадянської позиції. Зроблено висновок, що рівень сформованості громадянської позиції старшокласників є вищим, ніж їхніх учителів, що спонукає до пошуків шляхів вирішення зазначеної проблеми в контексті забезпечення професійного та громадянського зростання вчителів загальноосвітніх шкіл.

Ключові слова: заклад загальної середньої освіти, регіональний підхід, громадянське виховання, громадянськість, громадянська позиція, громадянська самосвідомість.

FORMING CIVIC POSITION IN SCHOOLCHILDREN: A REGIONAL ASPECT

L. Zadorozhna- Kniahnytska

The article discusses the issues of developing the civic position of the pupils permanently residing in the Ukrainian territories close to the war zone. The author has revealed the meaning of the concept of «citizenship» which forms the basis for the civic position of the personality. The civic position is an integral personal entity comprising a set of components, such as civic awareness, civic duty and responsibility, honor, dignity, courage. Forming schoolchildren's civic position in a multi-cultural region is possible under the following conditions: support for state and regional activity in the sphere of civic education, systematic active involvement of future citizens in social and cultural processes; monitoring the impact of the school, family, environment, media, etc. A serious obstacle to developing the students' civic position is the gap between the pupils' theoretical knowledge and social practice at school, between the expectations of the society and the teachers'